

*Мирослава Георгиева*¹

ХУДОЖНИКЪТ И ФЕМИНИСТКАТА. ПО НЕПОЗНАТИ ПЪТИЩА С БОРИС ДЕНЕВ

Miroslava Georgieva

THE ARTIST AND THE FEMINIST. ON UNKNOWN ROADS WITH BORIS DENEV

Abstract: In the 1930s, society in the country faces the opportunity for women to obtain equal suffrage. The intellectual elite refers to this possibility with mixed feelings.

On one hand, there are undoubted successes of independent and confident Bulgarian women who have established themselves in their profession, on the other – they are still a minority. The majority of women with predominantly provincial origin have no university education and sufficient experience. Their participation in political elections that they do not understand can not bring about positive changes in the country.

Boris Denev, an established and sought-after artist, actively making his mark as a publicist does not share such opinion. The sense of humor and irony that he uses in his feuilletons are not liked by the representatives of the Bulgarian Women's Union, who are actively working for the implementation of equality.

The artist begins a discussion with Union Secretary Dr. Plocheva in the capital's press. There are supporters of opposing views, each of them is convinced that his position is the most correct for defending Bulgarian identity in a difficult and unstable political environment.

Keywords: *Boris Denev; feuilletons; equal suffrage; artist; 1930s; sense of humor; irony.*

През 30-те г на ХХ в. егалитарните идеи за равноправие са популярни сред културния елит в страната. Нарастнал е броят на жените с висше образование, които намират професионална реализация и чрез които Българският женски съюз се стреми да утвърди равни изборителни права за всички жени. Започва полемиката в обществото, появяват се както привърженици, така и представители и на двата пола, които остават дистанцирани.

Още преди Освобождението въпросът за правата на жените и ограниченията, на които са подложени занимава обществеността. Българското обичайно право, което регламентира общинските, еснафските, семейните и църковните правни отношения дава информация относно мотивите на поддръжниците и отрицателите на равноправието. Преди Освобождението, пише Димитър Маринов², управлението на общините се осъществява от Църквата. Това управление има два етапа – до установяване на Екзархията, и от установяване на Екзархията до Освобождението. Първият се губи в неизвестността и за него Маринов обобщава, че общинският живот е неорганизиран и неопределен. През 1870г. се появява Екзархията и се образуват общини със свои председатели и членове. По това време основна форма на съжителство в българското традиционно общество е

¹ ffreya@abv.bg

² Димитър Маринов 1846–1840 г, етнограф, пръв директор на НЕМ.

задругата³, управлявана от старейшина наречен „дядо“. В семейството като самостоятелна юридическа единица, преди да стане част от задруга, всички права на жената и децата се „погълщат“ от мъжа, пише Д. Маринов. „Той може да гълчи, да мъмре, па и да бие жена си, и никому няма да дава отговор.“ На жената ѝ е разрешено само „да плаче“. В задругата жената, наричана „баба“ заема специално място и се грижи за домашните дела.⁴ Тя може да бъде глава на задругата при необходимост, ако са починали възрастните мъже и са останали непълнолетни момчета. Тогава, до навършване на пълнолетие от най-голямото, управлението се поема от най-възрастната жена.

В България селското население запазва обединението в надсемейни общности тип задруга и през Възраждането, когато започва нов етап на развитие и преосмисляне на ролята на жената. Разгръща се женското движение, появяват се благотворителни и образователни дружества с демократична структура, отворени към всички жени, първото от които е основано в Лом през 1857 г. До 1878 г. техният брой нараства значително, а основните им дейности, освен подпомагане на образованието са насочени към подкрепа на публикации върху женски проблеми, благотворителност и филантропия.

Темата за жената е панорамно осмислена във възрожденската преса. Константин Фотинов⁵ отбелязва, че „равноправието е един от показателите да станеш европейци“. Първото българско списание, предназначено за жени „Ружица или ред книжки за жените“ от 1871 г. представя интересите на българската жена в широк диапазон: образование, възпитание, мода, домакинство и т.н. Негов издател е Петко Славейков, който поддържа рубрики, посветени на жените във възрожденските вестници „Гайда“ и „Македония“. След Освобождението жените са изправени пред ограничаващи традиции и норми, идващи от миналото, които изключват възможността за активна роля в социалния живот. Първото периодично издание от женската преса след Освобождението „Женски свят“ разглежда най-актуалните тогава теми за равнопоставеност в образованието и достъп на жените до висше образование, премахването на забраната за учителстване на омъжените жени, съществувала в периода 1899–1904. През 1899 г. в София се появява в-к „Женски глас“, който става орган на Българския женски съюз. БЖС е основан през 1901 г., когато регионалните клубове се обединяват в национална организация. Някои от представителките смятат, че съюзът трябва да привлича повече работнички. През 1903 г. Вела Благоева и група съмишленички напускат съюза. Те виждат в благотворителните инициативи признак на „нездраво буржоазно поведение“. Като алтернатива посочват *„всестранното развитие на трудещата се жена, отстояваща своето място в редиците на пролетариата“*. Женската еманципация според тях е не толкова женска, а преди всичко социалистическа. *„И самият женски съюз се обърна в чисто феминистически, който се лута и до днес без компас, защото съзнателните жени, които го крепиа бяха изиграни, хулени и оскърбявани от надутите феминистки.“*⁶

На различна позиция са Ана Карима и Юлия Малинова, за които БЖС е надпартийна организация на еманципирани жени от всички съсловия и партии. Различията не приключват с оттеглянето на социалистките и през 1909 г. възниква паралелна организация „Равноправие“. БЖС продължава да поддържа надпартийната си идентичност и през следващите десетилетия, а основен приоритет остават интересите и правата на жените и благотворителността.

Жената в българското общество през 30-те год. на XX век. Художникът, феминистката и равенството пред „италианските плочки“

Интелектуалният елит на столицата с въодушевление се включва в обсъжданията относно правото на жените да гласуват. Дали страната е достатъчно подготвена, дали политиките, граж-

³ По определението на Д. Маринов: „Под името задруга забираме повече семейства (10–15–20 и повече), които живеят в едно голямо гумно (двор), работят на едно, пренасят на едно, и се управляват от един човек. Тия семейства са свързани тясно чрез близко кръвно родство“, Жива старина, кн. 4. София, 1995, с. 50.

⁴ „Туй, което е дядото за полските и други вънкашни работи на задругата, туй е бабата за къщните, женски работи и имотите на задругата“, пак там, с. 67.

⁵ Константин Фотинов 1790–1858 г, редактор и издател на първото българско списание „Любословие“

⁶ В. Благоева, сп. „Женски труд“, г. 1, 1904–1905, август 1904, № 5.

данското общество и самите жени са подготвени за такава промяна е въпрос, по който всеки има мнение и смята своята позиция за правилна, а аргументите не винаги са с еднаква сила и валидност. В такъв спор волно или неволно се въвлича художникът Борис Денев със своя публикация. Отговаря му една от дейните представителки на БЖС и негова секретарка, д-р Вера Плочева.

По това време Борис Денев е сред утвърдените и търсени художници, не се съобразява с „модните тенденции“ и не приема исканията на „равноправките“ за сериозни и аргументирани. Същевременно са актуални неотрадиционалистки идеи за завръщането на жената към дома като майка и възпитателка, създаваща атмосфера на домашен уют за своя съпруг, задачата на когото е да осигурява материално семейството си. Тези идеи поддържа художникът, както и други интелектуалци като Фани Попова-Мутафова, която се обявява против еманципацията по английско-американски или съветски модел. Според писателката е необходима практическа подготовка на жените за създаване на семейство, отглеждане и възпитание на деца. Жените трябва да преминават през обучение, с което да получат основни познания за ролята им на майки и съпруги, които да възпитат бъдещите поколения като отговорни и съзнателни български граждани.

Вера Плочева

Борис Денев

За да е възможно това жената трябва да има познания в много области и да бъде подпомогната с образователна подготовка, в това са категорични и „равноправките“ и предприемат необходимите действия. През 1932 г. БЖС открива в София тримесечен курс, който прераства във Висша школа за подготовка на социални работнички. Целта е жените да бъдат подготвени и да се повиши съзнанието им за тяхната роля като активни членове на обществото. Обучението е организирано съобразно плана на учебни заведения в други европейски страни. Застъпени са различни дисциплини, включително и психология на детето. Курсът е възложен на д-р Вера Плочева. Като секретар на БСЖ и защитник на еманципацията и пълното равноправие, тя е засегната от написаното от художника Борис Денев относно феминистките : *„Не мога да си представя за тия, които искат пълно равноправие как може да бъде идеалът им за жена оная испанка – Пасионария⁷ – която прегриза със зъбите си гърлото на един испански свещеник ... за моя прост ум, жената трябва да бъде жена, както Бог я е създал и, ако условията са ѝ наложили да се приравни във всичко с мъжа, това е признак за упадък на обществото, където се е наложила“⁸*. Д-р Плочева намира за обидна и позицията на Фани Попова-Мутафова относно ролята на жената в семейството. Тази позиция предизвиква тъга и възмущение според секретарката на женския съюз. *„Тъга – защото една писателка може така да се нахвърли върху въпроси, чието разрешение*

⁷ Долорес Ибаруи, 1895–1989, деятелка на испанското и международно работническо движение

⁸ Б. Денев, в-к „Слово“, 13.02.1937

явно не е проследила. Възмущение – защото с тая своя статия авторката отрича тъй ценните, тъй народополезни и величави борби на нашата българка за просвета и образование“⁹.

Жена и равнопоставка

БЖС се стреми към пълно „омъжествяване“ на жената, според Фани Попова-Мутафова. Не трябва обаче да се пречи на онези жени, които наистина могат да бъдат полезни на обществото, но те са малцинство, смята писателката. Много жени, които могат да бъдат отлични в ролята на майки стават посредствени общественички, служителки и „равнопоставки“, а отглеждането и възпитанието на децата им, което трябва да е приоритет, е поверено на домашни помощнички. „Феминистката смяташе, че ще получи обществена цена като стане един злополучен мъжки ерзац“¹⁰ пише тя. Идеалът на жените, които следват тази модна тенденция е мадам Колонгай¹¹ и прическа бубикопф¹², и на дамите, които се придържат този идеал писателката напомня, че с оглед намаляващата раждаемост, след 300 години няма да има нужда от завоевател, защото няма да има български народ¹³.

Според д-р Плочева и активистките от съюза, художниците и писателите нямат право да се намесват във въпроси, които не разбират. Промяната на установени норми и догми е процес, който върви еднопосочно напред, независимо от отрицателите, смята тя. Феминистките намират аргументи в предшественици като Петко Р. Славейков, който пише, че по навик хората не виждат много неправилни неща и не променят своето отношение към тях. Тези неправилни положения, предавани от поколение на поколение през вековете са се превърнали във втора природа. Това се отнася и за позицията на жената спрямо позицията на мъжа, която се приема като естествена и подразбираща се¹⁴. Жената от своя страна няма как да развие емоционалните и интелектуалните си способности, ако е принудена да стои затворена между стените на дома си. Единствените нейни вълнения, продължава Славейков, са свързани с работата на нивата и лозето, с ходенето на църква и с хорото, където среща само себеподобни жени-затворнички по неговото определение. А от възпитанието и образованието на жените зависи и възпитанието и образованието на народа. Тези факти, към които прибавя постиженията на жената учителка, работничка и учена, посочва д-р Плочева пред „неразбиращите“ потребностите на времето, в което живеят хора на изкуството.

⁹ В. Пловева, в-к „Женски глас“, бр.4-5, стр 2, 1937.

¹⁰ Ф.Попова-Мутафова, сп. „Пролом“, бр.1, год1, 20.11.1938.

¹¹ Александра Колонгай, 1872–1952, политик от Всеруската комунистическа (болшевишка) партия.

¹² Вид дамска прическа, при която косата се подстригва отзад и встрани късо

¹³ Ф. Попова-Мутафова, сп. Пролом, бр 1, год1, 20.11.1938.

¹⁴ От сянката на историята: Възрожденски страници. Антология, т. 1. София, 1969.

Борис Денев от своя страна развива тезата, че получаването на равни изборителни права от жените в момент на нестабилна политическа обстановка не е най-важният въпрос, който да ангажира общественото внимание. Художникът предизвиква реакцията на д-р Плочева с една шега между него и Александър Балабанов, по повод статия в „Развигор“, отнасяща се до жените в панталони. *„И колко хубаво стоят на – не искам да кажа само на младите дами – тия мъжки костюми... Пък, освен това, и е по-практично, по-удобно и по-достойно за човека..Пък и нали сега жените заедно с мъжете ще избират управници“*¹⁵.

Защо Балабанов говори за жени в панталони, а показва изображения с облекло от Древна Гърция – „женско облекло“, и за жените, и за мъжете, чуди се Борис Денев – и защо с този нагледен материал препоръчва на двата пола „мъжко облекло“, след като за жените панталоните няма как да са толкова удобни, пита той професора от страниците на в-к „Слово“ и съобщава, че двамата продължават разговора си и развиват теории как да се създаде практична и естетична придобивка с тяхно участие в полза на жените. Дамски панталони, цепнати отдолу, със секретни копченца *„цък, цък“ – готово; а за отваряне – „прас“ – готово!*¹⁶ „Прас“ ме смущава, продължава Денев, и обяснява, че „прас“ крие известни неудобства и рискове. Рисковете обаче могат да бъдат заобиколени с подходящото изобретение, което художникът предлага на вниманието на читателите. Идеята му хрумва по време на пребиваване в Италия, докато се разхожда със съпругата си. Тогава, освен всичко друго, художникът, верен на своята наблюдателност, е впечатлен от наличието на „чудновати“ приспособления по улиците на италианските градове. Те се състоят от две мраморни плочки, разположени отвесно и успоредно, на разстояние две педи една от друга. Намират се до някоя стена на улица, под тях има малко улуче. До съоръженията често се изправят мъже, без притеснение от хората, минаващи по улицата и с гръб към тях, разказва художникът. Те дори поздравяват и приемат поздравите на минавачите. Не е притеснително и за самия него, особено на място където не го познават, продължава той. Увлечени в разглеждане на забележителности, музеи и галерии туристите не винаги имат възможност да отговорят на естествените потребности на тялото в подходящия момент. *„Та в едно такова време онези плочки, които ми се виждаха най-напред тъй срамотни, при беда ми се виждаха тъй симпатични, тъй благословени, но уви, тъй негодни за нежния пол...“*¹⁷ Така художникът, известен с интереса си към авиацията, измисля „приспособление“, което да облекчи жените при необходимост. *„И измислих: завъртя ми се из ума нещо, тъй като динена кора – резен, но не много твърдо – нещо, тъй, като кора от пъпеш; та това нещо, тъй, направено то гума; та в средата на това нещо, друго нещо, тъй някакси, под панталоните прикрепено“*¹⁸ Така поне пред „плочките“ жените и мъжете ще бъдат равни, а относно другото приравняване, желано от тях: *„По въпроса за изборните права на жените искам да бъда наясно: признавам, че жените са много по-изтънчени и способни да преценяват хората, отколкото ние мъжете, безразлично дали жените са прости или образовани; простият мъж е животно, просатата жена – все пак е човек...“*¹⁹. Затова и участието на жените в избори, може да донесе положителен резултат, но само ако се отговори на важния въпрос уместно и оправдано ли е това участие. Пълно равноправие обаче не е възможно и тези, които твърдят, че е, художникът определя като *„мъже-жени“*, ако защитниците са мъже или като *„едни грозни свраки или, нещо като нито жени – нито мъже.“*²⁰ Ако жените престанат да бъдат жени, кой ще вдъхновява художниците, поетите, музикантите, пита художникът опонентката си и напомня, че не всички български жени са толкова свободни и политически ориентирани, колкото нея и дамите от БЖС. *„Ние сме още в един период на лечение от болестта, придобита от много „политизуване“. И когато не можем още да имаме свобода на словото, свобода на политически събрания и свобода на печата, как равноправките, обявили вече „изборната кампания“, ще „ориентират“ жените? А без „ориентировка“ не се ли играе на „сляпа баба“, не се ли играе на избори? Не*

¹⁵ Ал. Балабанов, в-к „Развигор“, 06.02.1937

¹⁶ Б. Денев, в-к „Слово“, 10.02.1937 г.

¹⁷ Пак там

¹⁸ Б. Денев, в-к „Слово“, 10.02.1937 г.

¹⁹ Пак там

²⁰ Пак там

чувстват ли равноправките за това някаква отговорност“? ²¹ Би трябвало и дамите, и господата да не забравят миналото, да се възползват от натрупания опит и да си припомнят как „играта на избори преди европейската война докара в парламента няколко чалми от Родопите, за да решат съдбата на България чрез вдигане на ръце..но така е: ние говорим всякога за права, а никога: за отговорност. Да, жената работи рамо до рамо с мъжа, но от самата ѝ природа е предопределено да бъде в една област, а мъжа – в друга²². Това, че с д-р Плочева говорят на различни езици се дължи на нейните теории, които клонят към „фразеологията на интернационалите“ според художника. В патриархалното българско общество не е важна жената-работничка и чиновничка, а домакинята и майката, припомня художникът и дава пример със своята майка и българската майка изобщо. Излишно е „равноправките“ да се поставят в извънредно положение като жени, на които се налага да отглеждат деца, докато работят в някое учреждение или завод. Жените от предходните поколения също са ангажирани с работа на нивата или в дома, която съчетават с отглеждане и възпитание на децата, смята Денев. Освен това, обществото не е достигнало тази фаза в развитието си, в която да има достатъчно яснота по политическите въпроси, в решението на които иска да участва. Това се отнася не само за жените, но и за мъжете, които „бистрят“ политика отдавна. Затова равенството за него е възможно само пред „плочките“.

Неговата опонентка също е с категорична позиция: „...прибавя се „гениалното“ изобретение на художника към идеите на професора и готово: жените са равноправни с мъжете пред .. италианските плочки... за политическо равноправие жената у нас е достатъчно подготвена. ..дали било „ „уместно сега да управляват“ дадените им политически права или да чакат времето, когато ще им се разреши от господата, които ги изравняват с мъжете пред..италианските плочки, това ще оставим да преценят самите жени – гласоподавателки... на хумористичните хрумвания и „изобретения“ на художника Б.Денев можеше и да не се отговори, ако той не бе изразител на маса нашенци, които смятат, че равноправието ще направи българката нещо като „грозна сврака“, „нещо като нито жена, нито мъж“²³

На всички дами, които се чувстват засегнати Борис Денев дава обширни обяснение и припомня, че между мъжете и жените има не само физиологична разлика, но и разлика в емоционалните нагласи и психиката и допълва, че иронията му не е насочена към д-р Плочева и представителките на БЖС, а само към онези равноправки, за които идеали са болшевишкият „земен рай“ и „озверените испанки“, в зоната на законното испанско правителство: последователките на мадам Колонтай и Пасионария, а не д-р Плочева и дамите от БЖС. Художникът споделя и че не получава подкрепа от страна на приятелите си относно своите убеждения, а става обект на шегите им, че е подкупен от известния производител на каучукови изделия Бакиш за „изобретението“ си. „И се компрометирах, и си развалиха хората мнението за мене.. Но разберете! Подхлъзнах се, защото се убедих, че не може да се пише сериозно“²⁴

Борис Денев се чувства длъжен да даде допълнителни обяснения на д-р Плочева, че не я смята за българска Пасионария, за да няма неразбирателство между тях по този въпрос: „По-скоро бих нарекъл себе си гарван, отколкото да помисля за нея, че е сврака! Недоразумението произлиза от там, че някои дами, не вникнали добре в смисъла на фейлетоните ми погрешно са се сметнали за свраки..В мъжете има един вроден страх, сляп, по атавизъм, да не би някак жената да изпадне в положение, неподходящо за нейния пол“²⁵ Художникът допълва, че за него всяка жена е красива, стига да не се увлича прекалено в пропагандни идеи, и да не забравя, че е жена.

Много от равноправките се увличат и привличат на своя страна неориентирани и незапознати с политиката съмишленички, които подкрепят идеи и мнения без да ги разбират и анализират. Никой не печели от тази ситуация, само едно е сигурно, категоричен е Денев: „циганката от Конювица изпрати в столичния общински съвет един ценен мъж.“²⁶

²¹ Б.Денев, в-к „Слово“, в-к Слово, 9.04.1939.

²² в-к Слово, 9.04.1939.

²³ В.Плочева, в-к „Слово“, 16.02.1937.

²⁴ Б.Денев, в-к Слово, 18.02.1937.

²⁵ Пак там.

²⁶ Б.Денев, в-к „Слово“, 9.03.1939.

Играта на избори, за която народът няма нужната подготовка, възпитание и политическа зрелост, доставя преди европейската война „в парламента няколко чалми от Родопите, за да решат съдбата на България с вдигане на ръце.“²⁷ И това ще се случва, докато жените искат права, но без да поемат отговорност за последствията от тях. Не са достатъчни лозунгите, използващи фразеологията на интернационалното работническо движение, нито е достатъчно равноправките да са завършили философска пропедевтика, ако не могат да ушийт дрешки за детето си, смята художникът. Той е от хората, които държат думите да бъдат подкрепени с действия, потвърждение за което дава архивът на Бинка Вазова. В спомените си тя пише, че Борис Денев е от хората, които насърчават и подкрепят нейната майка, Елисавета Консулова-Вазова. Известната предимно със своите портрети художничка има интерес към пейзажния жанр, смятан тогава за „територия“ на мъжете-художници. Борис Денев ѝ помага със съвети, „Виждаше голяма мъка с грундиране на платното. Помня, че Борис Денев и други художници ѝ даваха своите рецепти...От къде имаше тези душевни сили, от къде черпеше неизчерпаемия си възторг към всичко ново.. денят ѝ беше пълен, препълнен, но как не я чух да казва „ох, уморих се“, или да седне с ръце в скута. Тя имаше своето убеждение, че си почива като променя работата си.“²⁸ Освен това превежда от немски, френски, английски и чешки, издава списание в продължение на девет години и е първата колоездачка в София, отрязва косата си, не се стяга с корсет и не носи дълги рокли. Има колекция от сукмани, престилки и народни носии и я обогатява винаги, когато може. Сама шие дрехите на трите си дъщери и въпреки своята независимост, пълната подкрепа от страна на Борис Вазов и голямото си желание да замине на специализация в Германия, тя не иска това да стане преди да е получила съгласието на баба Съба²⁹. Заминава с подкрепата и разбирането на майката на съпруга си, което показва, че теориите на Борис Денев са задълбочени и имат своите основания, както и че отстояваните от него като неизменни стойности в характера на българина, които трябва да бъдат съхранени, са факт. Сред тях са уважението към родителите и доверието в тяхната правилна представа и преценка, въпреки, че принадлежат към друго време, което определя различна нагласа.

Трайните стойности в българското общество

Художникът остава в историята на българското изкуство и култура не само с творчеството и книгите си по перспектива, но и с жеста да дари своя дом на Съюза на художниците, въпреки, че репресиран и изключен като член на СБХ за дълги години.

Никога не се притеснява да изразява своето мнение открито, независимо дали това се харесва или не. Чувството за хумор, ирония и самоирония са водещи при него, дори когато разглежда сериозни въпроси.

Д-р Плочева изпълнява съвестно задачата си като секретар и член на БЖС. Във време, когато в България се усещат последствията от войните, в които е дала много жертви, е необходимо да се мисли за повишаване на раждаемостта и възпитание на бъдещите поколения, но това не означава жената да се откаже от равноправието според нея. Д-р Плочева смята, че е възможно жената да бъде еднакво реализирана като майка и домакиня и успешна в професията си.

В навечерието на Втората световна война всяка лична конфронтация остава на заден план. След края ѝ България е различна, а имащите смелостта да отстояват позициите си като Борис Денев и Фани Попова-Мутафова са неутрализирани и дискредитирани от наложения нов ред. През ХХI в определенията на Борис Денев за „жените-мъже“ и „нито мъже, нито жени“ могат да бъдат разпознати определени групи в обществото, които налагат своите стандарти за толерантност с агресивната подкрепа на масмедията, като преминават през много установени етични норми.

²⁷ Б. Денев, в-к „Слово“, 9.03.1939.

²⁸ ЦДА, ф.1347, оп.1, а.е 13;15.

²⁹ ЦДА, ф.1347, оп.1, а.е 13;15.